

ЛІТЕРАТУРНЕ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО І ТЕКСТОЛОГІЯ

УДК 82-94Івч.

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.2.1/44>

Семенюк Є. О.

Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України

ЩОДЕННИКИ МИХАЙЛА ІВЧЕНКА: ВІД БІОГРАФІЧНОГО ДОКУМЕНТУ ДО ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

У статті здійснено комплексний аналіз п'яти рукописних щоденників українського письменника Михайла Івченка, що охоплюють період від 1920 до 1935 р. Матеріалом для дослідження слугують неопубліковані рукописи, які зберігаються у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. Автор розглядає щоденники як межовий жанр, що поєднує документальну точність і елементи художньої рефлексії, а також акцентує на їхній культурній та історичній цінності. Застосовані сучасні підходи до вивчення письменницьких щоденників, зокрема концепції жанрознавства й генології, які допомагають точніше визначити специфіку тексту, що балансує між інтимним письмом та потенційною публічністю.

Кожен зі щоденників М. Івченка демонструє різні аспекти авторської манери: від імпресіоністичних замальовок і емоційної рефлексії до фактографічних нотаток, хронікальних записів і літературних експериментів. Помітними є тривалі перерви між записами, нерівномірність хронології, варіативність географічних локацій і тем, що відображають складну ситуацію в Україні першої третини ХХ ст.: громадянська війна, політичні репресії, Голодомор. Водночас у цих приватних за призначенням текстах М. Івченко не лише фіксує особистий досвід, а й опрацьовує філософські, літературознавчі та суспільні питання, формуючи своєрідну письменницьку лабораторію.

Значну увагу приділено розкриттю літературних задумів: у текстах трапляються авторські плани, чернеткові фрагменти, теми для майбутніх творів. Така гібридність засвідчує, що щоденники стали повноцінним елементом письменницького процесу, який відбиває основні естетичні й ідейні пошуки митця.

Результати дослідження засвідчують, що щоденники М. Івченка становлять важливе джерело для розуміння його творчості та епохи загалом. Вони одночасно функціонують як документ біографії, художній текст, простір для саморефлексії та «майстерня», де народжуються літературні й культурні проекти. Така багатовимірність текстів розширює уявлення про межі автобіографічно-мемуарного жанру та відкриває нові перспективи для дослідження.

Ключові слова: Михайло Івченко, письменницькі щоденники, автобіографічний жанр, мемуарна проза, літературне джерело, гібридність.

Постановка проблеми. Щоденник як жанр посідає особливе місце в системі автобіографічної та мемуарної літератури, поєднуючи риси документального й художнього письма. У випадку письменницьких щоденників ця особливість стає ще виразнішою, адже автор, володіючи розвиненими літературними засобами, водночас керується спонтанною логікою щоденних записів. Проте щоденники Михайла Івченка, попри їхню потенційну цінність як джерела для літературознавчих та історико-культурних сту-

дій, досі не були предметом комплексного наукового аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні підходи до аналізу письменницьких щоденників, зокрема концепції, сформульовані в жанрознавстві та генології, дають змогу точніше визначити їхню специфіку. Зокрема, Наталя Стахнюк акцентує увагу на тому, що щоденник не можна зводити до «просто інтимного» або «нефікціонального» тексту, адже він однозначно долає межу між «літературою» і «не-літературою»,

поєднуючи документальність із художньою рефлексією [8; с. 107]. Ольга Матвєєва також зазначає, що щоденник балансує між документальністю та літературністю, оскільки включає як елементи фактичної фіксації, так і суб'єктивну інтерпретацію подій. Вона звертає увагу на те, що однією з ключових рис цього жанру є його гібридна природа: він поєднує хронологічну точність із художньо оформленими рефлексіями автора [7, с. 46]. Зокрема, Лідія Гінзбург підкреслювала, що для письменника будь-яке письмо є близьким до художнього узагальнення, а тому навіть документальні тексти часто містять естетичні елементи, які зближують їх із художньою прозою [7; с. 45].

Така подвійність жанру особливо помітна в письменницьких щоденниках, де фактографічність співіснує з літературними прийомами, метафоричністю, ліризмом.

Павел Родак пропонує класифікацію щоденників за рівнем приватності та призначенням, виокремлюючи три типи: приватні щоденники, що ведуться «для себе» без наміру публікації; письменницькі, які зберігають приватний характер, але передбачають можливе оприлюднення; та літературні, що створені та ведуться із метою публікації. Водночас дослідник наголошує на гнучкості цієї типології, оскільки щоденники можуть змінювати свій статус або поєднувати риси кількох категорій [1; с. 46–48].

Постановка завдання. У випадку щоденників Михайла Івченка ці підходи дозволяють аналізувати їх не лише як джерело біографічної інформації, а й як складову його творчої спадщини. До того ж записи відображають політичний та соціально-економічний контекст доби, зокрема воєнно-політичні події, становлення більшовицької влади, репресії, Голодомор. Таким чином, письменницький щоденник постає як межовий жанр, що балансує між документальністю та літературною обробкою, а його аналіз потребує комплексного підходу, який враховує як історико-біографічний, так і літературознавчий аспекти.

Виклад основного матеріалу. У відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка зберігається п'ять недрукованих щоденників М. Івченка, які відбивають різні періоди його життя і творчості:

I. щоденник. 18 квітня 1920 р. – 26 березня 1921 р. [2].

II. «“По східцях” (На кожен день)». Щоденник. 6 лютого 1922 р. – 6 серпня 1924 р. [3].

III. Щоденник. 15 квітня 1925 р. – 13 вересня 1925 р. [4].

IV. Щоденник. 14 вересня 1925 р. – 20 вересня 1926 р. [5].

V. «Котячим кроком (My days)» – щоденник. 8 грудня 1932 р. – 6 березня 1935 р. [6].

Перший щоденник охоплює період із 18 квітня 1920 р. по 26 березня 1921 р., що припадає на час перебування М. Івченка в Маріуполі. Він найменший за обсягом і містить усього 5 записів, кожен супроводжується хронологічним маркером: дата й місяць або дата, місяць і рік. Увесь текст написано від руки.

У щоденнику спостерігаються перерви в записах, деякі з великими часовими проміжками, наприклад, між дописами 16 травня 1920 р. і 26 березня 1921 р. минуло більше десяти місяців. Це свідчить про те, що автор повертався до щоденника нерегулярно, лише в моменти особливих переживань або коли потребував осмислити певні події. З іншого боку, така хронологічна розірваність може бути зумовлена важкою військово-політичною та соціально-економічною ситуацією: автор не мав часу, сил чи мотивації для того, щоб вести записи регулярніше. Водночас просторові маркери практично відсутні.

Текст поєднує фактографічний і емоційно-рефлексивний стилі. З одного боку, він містить документальні спостереження, з іншого – записи насичені особистими переживаннями, внутрішніми сумнівами, філософськими роздумами, що розвиває їхню суто фактографічну природу. Автор активно використовує художні засоби. Простежується імпресіоністична манера письма. Природа, як у багатьох його художніх творах, постає не просто тлом, а своєрідним носієм символічного змісту. Рівень суб'єктивності в текстах високий: М. Івченко меншою мірою констатує факти, натомість намагається осмислити власне місце у складній історичній ситуації. Його записи втрачають баланс між документальністю та особистими рефлексіями на користь останнього, що надає щоденнику особливої цінності як джерела не лише біографічного, а й психологічного характеру.

Окрему увагу привертає діалогічність авторського наративу, яка підкреслює гібридну природу жанру. Письменник вдається до риторичних конструкцій, використовує звернення до бога («злитись з Всесвітом, з Тобою, Милий Боже»), наказовий спосіб («підійди й розкажи», «відчуй», «твори») і навіть безпосередні звернення до уявного читача («Коли ви, мої любі читачі, заглянете до цього щоденника, – здивуєтесь»).

Текст охоплює широкий спектр тем: від особистих переживань і роздумів про власне місце

в житті до філософських, національних і літературних питань. Автор аналізує своє письменницьке покликання, осмислює художні засоби, формує власну моральну й релігійну концепцію, що підтверджують його роздуми: «Не бери чужої релігії – твори власну, інтимну. Не бери чужої мертвої моралі – намозолить тобі серце. І одкинеш її. Твори власну мораль. Люби своє життя з Богом, і тоді полюбиш подібних тобі і запалиш вогнем до Бога. Ось твій кодекс до людей» [2; с. 10].

Щоденник також засвідчує його рефлексії щодо національної ідентичності та культурної місії: «Така вже вдача моя, суто-національна – перенести і Рай, і Вічність на сояшну землю під ясною блакиттю. Ся думка червоною стьошкою проходить крізь усю нашу історію, та й мене» [2; с. 8].

Водночас серед філософських роздумів трапляються й суто побутові фактологічні нотатки, приміром: «Майже місяць, як писав щоденник. А змін сила. Наче роки прожив. Маю дочку Галину. Помер шурина Володя, палили з гармат на морі. Навколо страхіття й страхіття. Все вмирає хутко. І вітри сухі, жорстокі. Все божеволіє і здається й сам божеволію. Яку міць нервів треба мати, щоб усе витримати» [2; с. 6].

Другий щоденник М. Івченка, який має назву «“По східцях” (На кожен день)» це зошит, заповнений від руки. Документ охоплює період із 6 лютого 1922 р. по 6 серпня 1924 р. Загалом дописи регулярні, з невеликими часовими проміжками, проте деякі хронологічні розриви все ж таки значні. Наприклад, після останнього запису за березень 1922 р. наступний з'являється лише у вересні 1924 р. У тексті трапляються згадки про кризові моменти та періоди духовного спустошення, що, ймовірно, також вплинуло на нерегулярність ведення записів.

Щоденник містить чітку географічну прив'язку: у перших записах зазначено, що він вівся в Лубнах. Це узгоджується з біографічними даними, адже саме в цей період М. Івченко мешкав у Лубнах, розмірковуючи про можливість переїзду до Києва, що стало однією з тем його записів. У тексті також згадуються інші топоніми, зокрема Полтава, що вказує на мобільність автора та його зв'язок із ширшим літературним і культурним контекстом.

Ключова тема – осмислення власного важкого становища і письменницької відповідальності. Імовірно, такий вектор думок був зумовлений певною життєвою та творчою кризою, що могла виникнути на тлі соціально-політичних потрясінь: «Більш чотирьох місяців не брав пера в руки. Нині

з острахом і в'ялою думкою приступаю. А в серці сичить туга за писанням. Встають нові образи, цілі малюнки. Коли ж, коли ж мій Боже стану знову до творчості. Яку силу мушу мати задля того, щоб приневолити себе до писання» [3; с. 4]. І далі: «Упали сили. Жодного живого настрою, нового образу, нової думки. Ніяких стремлінь. Що ж це таке. Чому залишив мене мій щирий геній? Чому залишили мене мої творчі настрої? Боже мій, боже мій!» [3; с. 16].

Автор зі скептицизмом оцінює нові політичні реалії та їхній вплив на життя людей та культуру, що дозволяє говорити про певну опозиційність до офіційного дискурсу: «З'їсть пролетаріат сам себе – а неп допоможе. Вмірання культури, остаточне вмірання Європи» [3; с. 96].

І загалом М. Івченко дуже боляче й гостро переживав ті жахливі події, що випали на його долю в цей період, зокрема політичну нестабільність, громадянську війну, епідемії, голод, бідність. У щоденнику багато переживань, міркувань та навіть свого роду молитов з цього приводу: «Ясніє блакиттю далечінь. Дружно тане сніг. Місто набите голодними, обірвані, брудні, виснажені, з хворобливо-жовтими обличчями. Що дня привозять трупи – чоловік по 50. Кажуть в Полтаві, в двірці – валяються трупи. В місті зареєстрували до 13 випадків холерних, се зима. В Києві – якась чума. Тиф, як і раніш косить люд. Боже милий, коли ж скінчиться твоя кара над людом. Коли ж кінець цьому настане. Коли заспіває дзвінком голосом пташка в веселім степу. Коли радісний люд благословить твій світ» [3; с. 24].

Не менш важливим мотивом є проблема національної ідентичності: автор рефлексує над українською культурою, мовою, місцем України в політичних процесах. Він прагне усвідомити, яким чином його власна діяльність може сприяти збереженню й розвитку національної спадщини.

Третій щоденник охоплює період із 15 квітня 1925 р по 13 вересня 1925 р. Хронологія традиційно рвана: записи можуть бути як щоденними, так і з проміжками. Наприклад, після запису за 6 травня наступний датований 9 червня, далі – ще один довгий розрив між липнем і вереснем. Це вказує про нерегулярність ведення щоденника.

Місце написання цього щоденника також варіюється, що говорить про мобільний спосіб життя автора в цей період (Київ, Маріуполь, Бердянськ). Наприкінці щоденника йдеться також про подорож до Криму. Щодо персоналій, у тексті фігурують дружина та дочка, також згадується російський письменник-символіст Андрій Бєлий.

У цьому щоденнику з'являється значно більше суто імпресіоністських замальовок, які можуть фігурувати самотійно як абсолютно самодостатні записи, а не супровідні, як у попередніх щоденниках. Стилістично третій щоденник демонструє значне переважання емоційного над фактографічним. Хоча деякі записи містять короткі згадки про події або побутові обставини, їхня функція часто зводиться до поштовху для подальших. Автор рідко зупиняється на простій фіксації подій – майже кожен запис перетворюється на рефлексію, що надає тексту глибокого суб'єктивного забарвлення.

У щоденнику простежується активне використання метафор, епітетів та інших художніх засобів. Це особливо помітно в описах природи або власного внутрішнього стану, які набувають образності та поетичної насиченості. Автор використовує природу як символічний фон своїх переживань, що перегукується з його художньою прозою.

Рівень суб'єктивності надзвичайно високий. Записи меншою мірою містять аналітичні спостереження у традиційному сенсі, натомість це радше емоційні реакції. Стиль щоденника повторює стиль художніх творів автора, що підтверджує функцію щоденника як простору для експериментів з формою та засобами виразності.

Тематично третій щоденник природно продовжує попередні, звертаючись до задач та ролі релігії, культури, мистецтва й передусім літератури: «На сьогодні йде нова велика доба. Вона непомітно міняє всю духовну конституцію людини. Тому й завдання культури мусить змінитись і воно таки міняється. І мистецтво й література на сьогодні мусять розробляти й творити нашу культуру.

«Маємо багато різних дисциплін із різних галузів знання, але самої головної не маємо – як треба жити, як цьому навчитись, як цього досягти. І література повинна цими справами займатись. Тому й для письменника мусить стати підвалинами в роботі зовсім нова естетика, проказана його духом, його серцем. Не видумування, не вишукування якихось оригінальних образів, позицій – а власні, внутрішні духовні шукання, власне сприймання й спізнання життя та ставлення до нього повинні стати змістом мистецької, а зокрема літературної творчості» [4; с. 38].

Відображається також значний вплив переїзду до Києва й життя у великому місті, що розвивається. Адже тлі індустріалізації та технологій автор ставить перед собою питання: «Як полагати техніку з духом?». Варто також зафіксувати

появу нових мотивів браку природи: «Як болить, як болить мені, що десь ранки вмиваються росами, червоніє, голібує, колоситься травиця – а я тут у мурах, така собі сита манюсінька людина» [4; с. 24].

Та загалом перед нами значне поживлення в роздумах і розробках тем. Також значно міняється настрій: від есхатологічного песимізму та депресії другого щоденника до різних станів, включно з радістю та відчуттям гармонії: «Вперше відчув себе єдиним з природою. Вона вперше стала мені не ворогом не тимчасовим вокзалом, а батьківщиною, де я одвічно живий. З чим я ніколи не порву зв'язку. Я до світу упевнений – світ до мене в радісних рисах» [4; с. 24].

Ще однією особливістю цього щоденника є переписаний автором лист від читачки-шанувальниці, яка вирішила залишитися анонімною, зазначивши: «Я хочу, щоб ви не знали, хто Вам пише», і підписавшись як «Ваша колишня читачка». Ба більше, М. Івченко відповідає на цей лист безпосередньо у щоденниковому записі, що надає тексту додаткового рівня діалогічності та підкреслює свободу жанру.

Варто також звернути увагу на те, що в цьому щоденнику автор дає собі літературні завдання, наприклад, таке: «Написати – про робітника, що поїхав на село (...)» [4; с. 34]. Ці деталі вказують на значне розширення уявлень М. Івченка щодо жанрових рамок та функціональності щоденника.

Важливо зафіксувати й те, як закінчується щоденник. М. Івченко описує свою подорож до Криму, але останній запис обривається на не завершений фразі.

Четвертий щоденник М. Івченка охоплює період від 13 вересня 1925 р. до 20 вересня 1926 р. і фактично підхоплює попередній (третій). Перший запис тут не має позначеної дати, оскільки безпосередньо завершував останній допис попереднього щоденника. Отже, документ продовжує розповідь про подорож Кримом, враження від природи, місцевих жителів і культурного середовища. У щоденникових записах часто фігурують конкретні географічні назви (Гурзуф, Лівадія, Ялта, Алушка, Севастополь, Алушта, Джанкой, Місхор, Сиваш, Суук-Су, Учан-Су). Однак М. Івченко детально фіксує не лише топоніми, а й докладно описує флору, архітектуру, інтер'єри та побут Криму, виявляючи докладність та енциклопедичну точність. Наприклад, у замітці про відвідини Нікітського ботанічного саду він перелічує понад двадцять видових назв рослин, які там побачив. Серед відомих персона-

лій згадуються, зокрема, Михайло Могилянський та Дмитро Тась.

Структура записів цього періоду вирізняється стислою фіксацією подій і спостережень, що надає текстові фактографічного вигляду. Записи майже щоденні, з невеликими перервами, однак практично не містять розгорнутих роздумів, аналітики чи емоційних реакцій. Такий підхід робить щоденник близьким до мандрівної хроніки, де головним завданням стає зібрати фактичний матеріал та зафіксувати реалії. Завдяки цим особливостям та регулярності й хронологічній впорядкованості, ця частина щоденника набуває особливої цінності як документальний зріз, що відображає Крим середини 1920-х років крізь призму безпосереднього очевидця.

Після закінчення подорожі стиль ведення щоденника різко змінюється: повернувшись до Києва М. Івченко та знову занурюється в безсюжетні філософські роздуми та рефлексію, не приділяючи значної уваги побуту та подіям. Проте невдовзі, 1 вересня 1926 р., отримує нову путівку до Гурзуфа й вдруге вирушає на півострів. Унаслідок цього записи частково повертаються до подієвого стилю опису, але виклад утрачає той винятково репортажний характер дописів із попередньої поїздки та відновлює рівновагу між фактографічністю та художньою образністю. Зокрема частіше з'являються ліричні описи природи у властивій авторові імпресіоністичній манері: «16 вересня. Дме вітер. Повзуть хмари. Раптом зі сходу й заходу вони запалали вогняним полум'ям, опалові, оранжеві хвости, пурпурно-червоні смуги в центрі. На широкому огні тлі валує сива хмара. Здається від усього, ніби запалали гори, й увесь світ має спалахнути від пожежі. Рвуться вітри» [5; с. 12]. Утім, емоційно-психологічних чи аналітичних елементів все одно значно менше, ніж у попередніх безсюжетних щоденниках.

Варто також зазначити, що в цьому щоденнику є багато записів, які стосуються літературних планів, ідей. Наприклад, така нотатка-перелік: «Листопад 27 // Теми на зиму // Тетервики туркочуть // Ідея магії[нерозб.] в ліриці кохання // Написати про Віру Чер-че[нерозб.] // Людм. Йосип. // Ліну// Соф. Савіну // Триста років тому назад // Спів москалів // Сінеють моря» // Котячим Кроком // Брати (шумовиння на леваді) // Вони йдуть // (молодь любить тварин, Галюся – Великідно) ітературний дяк // Данина (революція) // Кепі // Кухоль» [5; с. 42].

Щоденник також містить ескізи й чернетки майбутніх художніх творів, зокрема фрагменти «Сір-

нички», «Польова ліля», «Кухоль» і «Данина». Встановлено, що над останнім («Данина») автор продовжував роботу: дві редакції та чорнові замітки цього твору зберігаються у відділі текстології та рукописних фондів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка (ф. 109, од. зб. 15). Там само виявлено замітки до твору «Котячим кроком (Сповідь маленької людини)» (ф. 109, од. зб. 113), згаданого у процитованому вище щоденниковому плані. Подальша доля решти перелічених ідей і фрагментів залишається невідомою.

Варто відзначити ще два незвичайних записи. Перший – процитований уривок зі статті В. Г. Тана «Обилие талантов» (Новая россия, 1926, № 2) про потребу прислухатися тільки до себе, другий – схематичний малюнок, створений після відвідин симфонічного концерту: цим графічним образом автор прагнув зафіксувати композиційну динаміку твору, яка його глибоко вразила. Обидва приклади підкреслюють багатовимірність і еклектичну природу щоденникового жанру.

Таким чином, у четвертому щоденнику відбувається суттєва зміна авторської оптики: перша «кримська» частина представляє собою радше хроніку щоденних подій з акцентом на подробицях маршрутів та географічних реалій; водночас емоційні й філософські мотиви виражені слабше, ніж у попередніх записах. Після завершення подорожі виклад знову набирає суб'єктивності та безсюжетності. І, нарешті, коли письменник повертається до Криму ми спостерігаємо певний баланс у записах: поряд із фактографічністю з'являється більше художньої образності та міркувань. Це вказує на свідому зміну підходу до ведення щоденника залежно від обставин.

Помітною рисою є також інтегрований літературний аспект: М. Івченко фіксує ідеї майбутніх творів, перераховує теми для розробки та вміщує чернеткові фрагменти оповідань. Така гібридність поглиблює функціональність щоденника: він водночас служить простором самоаналізу, нотатником та інструментом планування подальшої творчості. Усе це підтверджує, що четвертий щоденник не лише документує культурно-побутову атмосферу Криму середини 1920-х, а й увиразнює багатогранність, експериментальні пошуки та адаптивний характер письменницької практики.

П'ятий щоденник «Котячим кроком» охоплює період з 8 грудня 1932 р. до 6 березня 1935 р. і є останнім відомим щоденником автора. Це найдовший за тривалістю ведення щоденник серед усіх, що збереглися. Місце написання – Київ.

Як і в попередніх щоденниках, усі записи тут можна умовно поділити на кілька основних типів: побутові, події, рефлексивні, літературні та філософські. Побутові записи містять нотатки про щоденні справи, матеріальний стан, здоров'я, проблеми з роботою та фінансами. Події зосереджуються на фактах зовнішнього життя: спостереження за містом, зустрічі з людьми, відвідування різних заходів. Особливістю цього щоденника є значна кількість рефлексивних та філософських дописів, у яких М. Івченко розмірковує над своїм життям, творчістю, становищем інтелігенції в новій радянській реальності та загальним станом світу. Літературні записи представлені роздумами про власний творчий процес, а також сенс та завдання літератури загалом. Варто зазначити, що ці умовні типи органічно зливаються між собою: один запис може містити в собі елементи одразу кількох типів, що додає тексту об'ємності та вказує на авторську майстерність.

Щоденник містить найбільшу кількість засобів художньої виразності: метафори, епітети, алегорії, риторичні звернення, і є дуже поетичним. Записи видаються окремими художніми творами. Так само весь щоденник являє собою фрагментований, але водночас цілісний текст. Більшість записів – це не просто констатація подій, а їхнє напружене переживання, інтерпретація через призму особистого досвіду та світогляду. Автор критично оцінює не лише навколишню реальність, а й самого себе, свої сильні та слабкі сторони, страхи та надії.

Творчість залишається ключовим аспектом його рефлексій. Він розмірковує над поверненням до літературної діяльності, яку він вимушено покинув через політичний тиск після справи так званої СВУ, питанням стилю, моральної відповідальності митця, сутністю натхнення. У цьому щоденнику особливо помітне його відчуття кризи – автор вкотре намагається «перевинайти» літературу, знайти нові форми вираження, переосмислити свої письменницькі засади: «Нарікаючи на свою долю, що одбився від літературного берега, виразно і повно зрозумів, що я ще й досі не доріс до повної зрілості в літературній творчості, що й досі в моїх писаннях приматом є філософська основа, вона формує художній матеріал, і вона тяжить над ним, і твір мимоволі стає публіцистичним. Тоді як, по суті, треба писати просто конкретні події, як вони є прості і конкретні в житті, тільки непомітно освітлюючи їх з погляду свого філософського кредо, так тільки, щоб якась лише непомітна пуповина зоставалася поміж ними і тою філософ. пуповиною. Але така робота вимагає повної

художньої філософської дозрілості, справжньої мудрості, до якої я ще не доріс. Проте це нове завдання рішуче треба ставити у своїй роботі» [6; с. 54].

Суспільно-політичний контекст та тема національної ідентичності постійно присутні в його записах. М. Івченко болісно реагує на зміни в країні, рефлексує над тим, як історичні катаклізми впливають українців та українську культуру. Водночас говорить менш прямолинійно й намагається уникати політичних оцінок

У контексті цього щоденника особливої ваги набуває історичне тло – роки Голодомору, репресій та подальшої централізації радянської влади. У тексті виразно простежується перебіг і наслідки цих подій, які радикально вплинули як на особисте життя письменника, так і на загальну атмосферу в суспільстві.

Одним із найвиразніших мотивів, який фігурує багатьох записах, є переживання голоду і злиднів. Особливо розпачливими є згадки про страждання його родини та матері: «Велика тоска. За багато-багато літ уперше мама прожила зо мною 2 місяці і сповнила душу мою теплотою й любов'ю, якої я давно-давно не знав, і навчила мене по-своєму мудро розуміти життя й примирено ставитись до нього. Тепер вона спокійно й примирено поїхала на голод, на тяжкі страждання, можливо, дивлячись в очі смерті.

– Та що ж мені старій боятись смерті! А як же тим дітям, та й великим, що їм же жити треба. Вже як там буде!

– Поклоніться, мамуню, всьому родові, землі моїй!

Мама не відповіла. Востаннє попроїдались. Я пішов у тій великій задумі, коли дуже хотілось десь бродити самому одному. (...)

Стоїть думка: це ж ти пустив маму на тяжкі страждання й голодну смерть! А разом з тим і легко – неясно здається, ніби мама поїхала виконувати якусь величну й глибоко правдиву справу в житті, в якій і сама ще більш засяє мудрістю, злагодою й святочністю» [6; с. 36].

Крім того, відчувається економічна нестабільність і труднощі з працевлаштуванням: письменник постійно шукав будь-яку роботу й змушений був братися за випадкові підробітки: «Така велика перерва сталась [між записами], бо майже увесь час був поза самим собою. Квітень увесь шукав посади, занепокоєний безробіттям і звичайнісіньким безхліб'ям. І зовсім несподівано, проти власного бажання й волі, став на роботу до тресту «Свиновод» – і ось уже цілий місяць тягну цей

страшний тягар трестівської роботи і працюю з раннього ранку до 12-ої години ночі, і роботою, і обстановкою сильно пригнічений, і тільки допіру трохи очуняв» [5; с. 36]; «А в буденному житті – мене сьогодні звільнили з посади – не стало коштів в Українлісу. Знову ганяти по Києву, шукати посаду. Як усе це неймовірно обридло!» [6; с. 96].

Історичний контекст проступає також через запис про самогубство Миколи Хвильового. М. Івченко глибоко переймається смертю колеги й товариша, згадує їхню першу зустріч та з теплою характеризує як творчість, так і самого письменника: «Це була чула, сердечна, з чулою душею людина...» [6; с. 36].

Також у щоденнику є згадки про дружбу й зустріч із Павлом Тичиною та його дружиною, що вказує на підтримку контактів з культурним середовищем. Водночас автор часто пише про самотність та ізолюваність, складність повернення до активної літературної діяльності, що, ймовірно, пов'язано з політичним тиском, репресіями та досвідом участі в політичному, сфабрикованому процесі так званої справи СВУ. А втім, письменник не здається й продовжує робити спроби: «По довгій болісній розриві з найліпшою ділянкою праці – літературною, – здається, все знову повертається. І як то буває, коли по довгій блуканню приходиш на стару домівку, повернення – велике ясне свято, і дім святочно-привітний і милий. І радісне повернення моє. Але по дорозі спалено й потрощено і геть розвіяно все минуле творче. Здається, нема жодного куточка неоглянутого й виметеного, жодної цеглинки неперевіреної. І ось тепер на новій галявині – нову хату ставлю. І відчуваю таке, ніби заново треба вчитись ходити. Не знаю, що з цього вийде, але безмежно радісний той ранок. Те, що цілий вік шукав у творчості, те ніби тепер почало здійснюватись: глибока суть власного життя виростає в найбільш зосередженій творчій праці, зливаючись в один потік. І я відчуваю, що росту духом, і нема слів, щоб передати усю глибоку повноту цього переживання й росту. От! От! От!» [6; с. 19–20].

Загалом історичні події присутні у щоденнику не через відкриті політичні декларації, а через особисті переживання, опосередковані спостереження і рефлексії. Записи не завжди містять прямі оцінки, політичні судження чи чіткі висновки, униканням прямих формулювань. М. Івченко фіксує свій досвід, однак не вступає в опозиційну полеміку. Це може бути свідомою стратегією уникнення репресій. Страх, бідність, ізоляція

й втрата віри в попередні ідеали – все це фонують у записах, формуючи виразний зріз суспільного життя на початку 1930-х рр.

Окрему увагу привертає назва щоденника – «Котятим кроком». Вона символізує і складне становище письменника, і характер самого щоденника. З одного боку, це вказівка на майже непомітне існування автора, позбавленого змоги повернутися до активного письменства та вимушеного оберегатися репресій; з другого, ця назва може відображати сам спосіб ведення щоденника так, наче автор з остороною ступає по своїх думках, не наважуючись викладати їх відкрито, усе оповите певною обережністю. Наприклад, М. Івченко не називає імен деяких своїх друзів, вказуючи ініціали чи шифри: «А увечорі прийшли друзі: ЛМТ, ДСТ» [6; с. 72].

Попри всі складнощі, останній щоденник підкреслює внутрішню силу письменника. Якщо в попередніх записах, на тлі особистих і національних потрясінь, М. Івченко схилився до песимізму і втрати віри, то тепер, за ще складніших умов, він зберігає гідність, любов до життя та відчуття радості та краси природи: «Неділя. В серці родиться теплота до життя. Ідуть тихі ясні радісні дні... Це в душі. А в буденному житті – мене сьогодні звільнили з посади... Як усе це неймовірно обридло!» [6; с. 92].

Цей щоденник – найбільш складний і зрілий, адже в ньому органічно поєднано особисті рефлексії, глибоку філософську медитацію, суспільні спостереження й літературні пошуки. Хоча записи припадають на період Голодомору, репресій і знищення інтелігенції, автор не припиняє боротьби й пошуку власного місця у світі та в літературі. «Котятим кроком» демонструє новий етап внутрішнього розвитку письменника, підтверджує його здатність, попри все, утримувати віру в красу й силу мистецтва.

Висновки. Аналіз щоденників М. Івченка дає змогу комплексно розглянути ці тексти, виявивши їхню жанрову розкутість і характерні особливості, що формують авторську самотність та водночас відображають специфіку епохи 1920–1930-х рр. Переважно приватні за призначенням, ці тексти репрезентують складні філософські роздуми та глибокі внутрішні конфлікти автора, який упродовж років переходив від безсюжетних міркувань або сухих фактологічних записів до цілісного, збалансованого, продуманого художнього письма. Його рефлексії нерозривно пов'язують особисті шукання з національною ідентичністю, зокрема усвідомленням ролі митця і літератури за обставин масштабних соціально-політичних змін.

Загалом записи носять фрагментарний хаотичний, внутрішній характер. Найімовірніше, автор не планував публікувати свої щоденники, деякі фрагменти яких втім мають художню та історичну цінність і могли б бути опублікованими.

Крім документування щоденних побутових реалій та суспільних процесів, щоденники водночас є «письменницькою лабораторією», де фіксуються ідеї майбутніх творів, робочі плани й художні замітки. Справді «Щоденник – це не лише сукупність нарисів до майбутніх текстів,

а художній код усієї творчості письменника» [7; с. 46].

Мереживо різножанрових форм – цитати з чужих текстів, листи анонімних кореспондентів, графічні фрагменти – поєднує елементи документалістики, особистої сповіді та творчого експерименту. Відтак щоденники М. Івченка дозволяють не лише простежити трансформації в особистому й творчому світогляді письменника, а й поглибити розуміння суспільно-політичної атмосфери України першої третини ХХ століття.

Список літератури:

1. Rodak P. Dziennik pisarza: między codzienną praktyką piśmienną a literaturą / Pamiętnik Literacki. 2006. Z. 4. S. 29-49.
2. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 109. Од. зб. 108.
3. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 109. Од. зб. 109.
4. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 109. Од. зб. 110.
5. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 109. Од. зб. 111.
6. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 109. Од. зб. 112.
7. Матвєєва О. Жанрова специфіка літературного щоденника / Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. 2010. № 17. С. 41–47.
8. Стахнюк Н. Щоденник письменника: аспекти дослідження / Слово і Час. 2012. № 7. С. 97–104.

Semenyuk Ye. O. MYKHAILO IVCHENKO'S DIARIES: FROM A BIOGRAPHICAL DOCUMENT TO A LITERARY TEXT

This article offers a comprehensive analysis of five manuscript diaries by the Ukrainian writer Mykhailo Ivchenko, spanning the period from 1920 to 1935. The source materials for this study are unpublished manuscripts housed in the Manuscript collections and Textology Department of the Shevchenko Institute of Literature. The author treats these diaries as a borderline genre that combines documentary accuracy with elements of artistic reflection, underscoring their cultural and historical significance. Modern approaches to the study of writers' diaries – particularly genre and genological concepts – are employed here to more precisely define the specificity of texts that straddle the line between intimate writing and potential public readership.

Each of Ivchenko's diaries demonstrates different facets of his authorial style: from impressionistic sketches and emotional reflection to factual notes, chronological records, and literary experimentation. Salient features include lengthy intervals between entries, a non-uniform chronology, and variability in geographic locations and themes, all of which reflect the turbulent climate of Ukraine in the first third of the 20th century, including the civil war, political repressions, and the Holodomor. Although originally private writings, Ivchenko's diaries capture not only his personal experiences but also his philosophical, literary, and social inquiries, thus forming a sort of creative laboratory.

Special attention is paid to Ivchenko's literary intentions: these texts reveal plans, draft fragments, and ideas for future works. Such hybridity indicates that the diaries became a fully-fledged component of the author's writing process, mirroring his central aesthetic and intellectual pursuits.

The study's findings show that Ivchenko's diaries represent a valuable resource for understanding both his work and the broader historical era. They simultaneously function as a biographical document, an artistic text, a space for self-reflection, and a "workshop" where literary and cultural projects take shape. This multidimensionality broadens our perspective of the limits of autobiographical and memoir genres and opens new avenues for research.

Key words: Mykhailo Ivchenko, writers' diaries, autobiographical genre, memoir prose, literary source, hybridity.